

RUSSWURMIST JA „EIBOFOLKEST”, TÖLKE ILMUMISE PUHUL

Carl Rußwurm. Eibofolke ehk rootslased Eestimaa randadel ja Ruhnus. Tõlkinud Ivar Rүүtli. Toimetanud Saale Kareda, Tiina Hallik. [Haapsalu]: Eestirootsi Akadeemia, 2015. 789 lk.

Carl Russwurm (1812–1883) kuulub nende kirjameeste kilda, kelle peateos ja perekonnanimi on saanud sünonüümideks. „Uri Russwurmist!” kõlab ajaloolasele sama arusaadavalt nagu keelehuvilisele soovitus: „Vaata Wiedemannist!” Siia ritta võiks seada Hupeli, Recke ja Napiersky, Brotze ja küllap veel mõne nime, kui vaatevälja erialati laiendada, aga väga palju selliseid kultuuriloolisi maamärke ei ole. Niisugune staatus saab omaks eeskätt aegumatu väärtusega andmekogudele ja teatmeteostele, mille taga on elutöö. Russwurmi *opus magnum* oli silmapaistev saavutus omas ajas, ja suurimat tunnustust väärrib ka „Eibofolke” eestikeelne väljaanne 160 aastat hiljem. Ometi tuleb tunnistada,

et hoolimata justkui enesestmõistetavast kohast, mis Russwurmil on humanitaaride teadmistes ja tööalal, pole tema elulugu ega akadeemilist tegevust põhjalikumalt uuritud, ja sama võib öelda ka „Eibofolke” saamisloo ning retseptiooni kohta.¹

Eesti kirjasõnas andsid tooni Russwurmi pärandi hindamiseks kätte Otto

¹ Vt J. Russwurm, *Aus dem Leben meines Vaters und meiner Vorfahren*. – *Herdflammen* 1925, nr 11, lk 50–54; 1926, nr 1, lk 1–6; A. Taube, *Russwurm som människa och lärare*. – *Kustbon* 1956, nr 3, lk 4–5; *En bok om Estlands svenskar*. Bd. 4 *Kulturhistorisk översikt 4*. Koost V. Aman. Stockholm: Kulturföreningen Svenska Odlingens Vänner, 1992, lk 7–9; K. Reiljan, *Jaagoga Russwurmi jälgedes mööda Haapsalut*. – *Lääne Elu*, 29. XI 2012. Lühemaid teatmeartikleid on Russwurmi kohta ilmunud arvukalt, siin on viidatud üht esimest: E. v. Nottbeck, *Rußwurm, Karl Friedrich Wilhelm*. – *Allgemeine Deutsche Biographie*. Bd. 30. Leipzig: Duncker & Humblot, 1890, lk 19–20.

Freymuth ja Ferdinand Leinbock (Linus): „Kuigi R[usswurm] polnud korralikku kooli saanud neil aladel, millel ta teotses, oli ta oma töös täppis ja usaldusväärne. Oma ettevalmistuse ja kalduvuste kohaselt pühendus ta peamiselt materjalikogumisele ja teaduslikule peentööle, mille väärtus on osutunud kaunis suureks.”² Eduard Laugaste hinnang oli sarnane: „Kuigi Russwurmi esituslaad ja meetodika on diletantlik, on tema andmestik täpne ja usaldatav, mis teeb ta tööd veel praegugi kasutatavaks.” Laugaste silmis olid Russwurmi andmed eriti huvitavad eesti rahvaluule võrdlevaks uurimiseks, pakkudes võimalust „konstateerida naabrite kokkupuuteid ja vastastikuseid folkloristlikke laenuvahekordi. Seda on tema töödes rohkem kui kellelgi teisel tema kaasaegetest”.³ Eesti rahvaluule ajaloo kontekstis osutab Tiiu Jaago, et vähe on tähelepanu pööratud siinsete rootslaste ja baltisaksa pärimuse talletajatele-uurijatele, tuues Russwurmi kõrval näiteks Christian Eduard Pabsti (1815–1882).⁴

Ilmselt on põhjuseks marginaalsus – nii baltisakslaste, rootslaste kui ka eestlaste seas –, et seni pole Russwurmi tõstetud aupaistesse, mida ta oma teenete poolest vääriski. Eestirootslastega on asi teisiti, ja nüüd võib vist sama öelda ka eestlaste kohta.

Russwurm sündis Saksamaal Ratzeburgis, õppis usuteadust Bonni ja Berlii-

² O. F[reymuth], F. L[einbock], Russwurm, Carl Friedrich Wilhelm. – Eesti biograafiline leksikon. Toim A. R. Cederberg jt. Tartu: Loodus, 1926–1929, lk 439–440.

³ E. Laugaste, Carl Friedrich Wilhelm Russwurm. – Haapsalu läbi aegade ja inimeste. Koost G-R. Raudver. Tallinn: Eesti Raamat, 1979, lk 100. Vt ka: E. Laugaste, Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu. Valitud tekste ja pilte. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1963, lk 361.

⁴ T. Jaago, Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu. (E-õppe programm.) Tartu Ülikool, 2009. http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/14177/2_18_19_sajand.pdf (29. II 2016).

ni ülikoolis, Eestimaale saabus ta 1835. aastal, Ehmja mõisa Ungern-Sternbergide koduõpetajaks. Niisiis oli Russwurm sisserändaja, nagu paljud teised baltisaksa kirjamehed, näiteks August Wilhelm Hupel või varasemast ajast kroonik Christian Kelch, aga erinevalt Hupelist ja Kelchist ei uurinud Russwurm oma uut kodumaad tervikuna ja saksa keskmest lähtudes, vaid pööras pilgu rootsi rahvakillule Eestimaal saartel ja randadel. Rootslased elasid neis kõrvalistes paikades eraldatuses ja pakkusid laiemat kõneainet viimati, kui Hiiumaa rootslased 1781. aastal Katariina II loal saarelt lahkusid. Balti aadlikele (Stackelbergid, Stenbockid, Ungern-Sternbergid, Rammid jt), kelle valdustes rootslaste asualad paiknesid, valmistas see tõrges ja oma vana vabaduse külge klammerdunud rahvas pahatihti peavalu. Iseloomulikuna kõlavad Vormsi mõisahärra sõnad 1788. aastast: „...ma jälestan seda tõugu väga ja teen kõik selleks, et see täielikult välja juurida...” (lk 297). Pärisoriste eesti talupoegadega olid mõisa vahekorrad selged ja ühemõttelised, nii et rootslaste hääbumine ja assimileerumine härrasrahva silma pisarat küll ei toonud. Samas puudub eestirootslaste ajaloomälus „vana hea rootsi aeg”, kuna nad sattusid pärisorjusliku surve alla just XVII sajandil. Veel üks ääremärkus. Võrreldes Garlieb Merkeliga, kes filosoofilise XVIII sajandi lõpul „avastas” lätlased ja eestlased ning nende kuldse mineviku, ei uurinud Russwurm rannarootslasi võitleva ideoloogina, vaid rahvateaduse (sks *Volkskunde*) kontekstis, järgides vendade Grimmide, XIX sajandi skandinavistide jt uurimissuunda. „Eibofolke” tõlke pikema saatesõna on Uppsala ülikooli professor Torkel Jansson ometigi pealkirjastanud „Carl Russwurm – professionaalne ja teaduslik rahvuse ehitaja”.

Rannarootslased oma arhailises elukorralduses pakkusid Russwurmile huvi kui moodsatest aegadest puutumata

rahvas, kelle kaduvuse mõistmine lisas uurijale vastutust, ning suhteline väiksus ja lõplikkus tegi uurimisobjekti mikrokosmosena haaratavaks. „Eibofolke” eessõna lõpetas Russwurm lootuses, et tema raamat sisendab huvi „selle rahvakillu vastu, kes tundub iga aastaga vajuvat üha enam unustuse hõlma, kuid kelle kohta on praegu veel võimalik üht-teist teada saada”. Autori vaimusilmas „astub saja aasta pärast rändaja jalg üle viimaste saarerootslaste haudade, ja ta meenutab ängistusega eesti rahvuse lainete alla kadunud, Rjuriku aegadest pärit rahvasugu...” (lk 32). 1855. aastal, kui Russwurmi teos ilmus, andis Kreutzwald Õpetatud Eesti Seltsis teada „Kalevipoja” käsikirja valmimisest. Esimese eesti üldlaulupeoni jäi siis 14 aastat, esimene rannarootsi laulupidu peeti aastal 1933. Arusaadavalt polnud ei rannarootslased ega eestlased „Eibofolke” ilmumise ajal selle teose lugejateks ega hindajateks, küll aga võib öelda, et eestirootslaste identiteedi kujundamisel oli „Eibofolkel” eeposega võrreldav roll, aga seda alles XX sajandil, ja vaatamata sellele, et teost pole rootsi keelde tõlgitud. 1874. aastal sai Russwurmist Rootsi Kuningliku Kirjanduse, Ajaloo ja Muististe Akadeemia (*Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien*) kirjavahetajaliige, Rootsi entsüklopeediaartiklis tutvustati aga teda kui vene ajaloolast ja genealoogi, kes sai uurijana tuntuks teosega „Eibofolke” ja kelle töödest pakub erilist huvi artikkel Saksa ordu valdustest Rootsisis.⁵

„Eibofolke” kõrget teaduslikku taset kinnitas kõigepealt Venemaa Teaduste Akadeemia Demidovi auhind, täpsemalt poolauhind, mille on pälvinud ka Wie-

⁵ Russwurm, Karl. – Nordisk familjebok. Konversationslexikon och realencyklopedi. Bd. 14. Stockholm: Gernandts boktryckeri-aktiebolag, 1890, vg 76. Kirjanduses on mainitud ka Russwurmi Vasa ordenit ja Uppsala ülikooli audoktori tiitlit, mis vajaks täpsustamist.

demann ja Kreutzwald, viimane „Kalevipoja” eest. Aga näiteks eesti rahvalaule kogunud Alexander Heinrich Neusi sama auhinna vääriliseks ei peetud. Raamatut ühe esimesena Das Inlandis tutvustanud Carl Julius Albert Paucker võrdles Russwurmi akadeemik Anders Johan Sjögreniga (1794–1855), kes tõi tundmatusest ja unustusest päevavalgele liivlased, aga esmajärjekorras pidas Paucker vajalikuks mainida: „Pärast seda kui Keiserlik Teaduste Akadeemia, kellele see raamat on pühendatud, on selle kohta oma motiveeritud arvamuse avaldanud, jääb meil [---] üle vaid sellele huvitavale tööle isamaise publiku tähelepanu tõmmata kui järjekordsele kinnitusele saksa põhjalikkusest ja mitmekülsusest, nii nagu ka meile omasest väsimatust usinusest.”⁶

Juba varem oli Russwurm kogunud mõnevõrra rahvusvahelist tuntuust „Põhjala saagade” teaduslikult kommenteeritud (ja Ludwig Maydelli illustreeritud) 400-leheküljelise kogumikuga, mis ilmus 1842. aastal Leipzgis, pühendusega Kuninglikule Põhjala Muinasteaduse Seltsile (*Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab*) Kopenhaagenis.⁷ Russwurmi peateosele sai Saksamaal osaks tunnustav vastuvõtt. Stuttgardis ilmunud Wolfgang Menzels Literaturblatt juhatas läbi kahe numbri avaldatud „Eibofolke” tutvustuse sisse sõnadega: „Väga rikas, omas valdkonnas eeskujulik töö.”⁸ Iseäranis soojad olid aga korüfee Jacob Grimm (1785–1863) sõnad: „Seda mahukat tööd võib nimetada igas suhtes õnnestunuks, ma ei teagi, et veel keegi

⁶ P. [C. J. A.] Paucker, Literarisches. Eibofolke [---]. – Das Inland 1855, nr 33, vg 527–530.

⁷ C. Russwurm, Nordische Sagen. Der deutschen Jugend erzählt und mit einem wissenschaftlichen Anhang versehen. Leipzig: F. Fleischer, 1842.

⁸ Länder- und Völkerkunde. Eibofolke [---]. – Wolfgang Menzels Literaturblatt 1856, nr 80–81, lk 317–320, 321–323.

oleks ühe väikese maanurga eripärasid nii usinalt ja südamlikult käsitletud. Kõike, mis puudutab ajalugu, kombeid, muistendeid ja keelt, on hoolikalt uuritud ja tulevastele sugupõlvetele edasi antud, mis läbi selle rahvakillu elupaigad on paremini tuntuks saanud kui mõned Rootsi sisemaised alad. Sellest raamatust on mul kaua ja palju õppida, see haakub igast küljest minu uuringutega.⁹ Enim tähelepanu pälvisid Saksa maal Russwurmi kogutud rahvajutud, mida ta avaldas seal edaspidigi,¹⁰ ja nõnda jõudsid tema materjalid laialdaselt teaduskäibesse. Rahvajutud ei ole „Eibofolkes” esitatud pelgalt üleskirjutustena, vaid neid saadavad viited sarnastele motiividele saksa, skandinaavia jt rahvaste juttude publikatsioonides.

„Eibofolket” tutvustas ka mainekas Londoni kirjandusajakiri *The Athenaeum*, kinnitades et need rahvakillud „...pakuvad innukale etnoloogile märkimisväärset ahvatlust, ja on ka leidnud oma tähtsusele täievääriliselt vastava uurija härra C. Russwurmi isikus, kelle väsimatut tööd Euroopa äärealadelt rootslaste ülesotsimisel võiks võrrelda kuulsa [Matthias] Castréni saavutustega vana Altai tüve harude avastamisel. Õigusega võib öelda, et meie ees seisev töö, mida on pärjanud Peterburi Keiserlik Teaduste Akadeemia, ammandab oma uurimisaine. [...] Enne kui järgmine sama innukas ja sama kohusetundlik muinasuurija üritab neist [eestirootslastest] teha oma uurimisvaldkonna, on nad arvatavasti maamunalt täielikult pühitud.” Ülevaate autor tõstab esile Russwurmi rikkaliku skandinaaviapärase folkloorisaaki ja tutvustab briti lugejale Vormsi Söderby külas elanud Jaaku (srn 1851), kes mõistis huntidega

rääkida ja neid lausumisega peletada (vt lk 540).¹¹

1841. aastal kolis Russwurm Tallinnast Haapsallu, kus temast sai kreiskooli õpetaja ja Läänemaa koolide inspektor, ning üsna pea alustas ta ümbruskonna rootslaste uurimisega, mis oli ka loogiline jätk Põhjala saagadele. Oma uurimistööst kirjeldamisel on Russwurm üsna napisõnaline. Ilmselt võinuks paljud lisada päevik, mida ta pidas alates 1829. aastast kuni surmani, aga see on läinud kaotsi. „Eibofolke” eessõnas mainib Russwurm ajalooliste dokumentide otsinguid tollaste ametiasutuste kõrval ka mõisaarhiivides, kusjuures ainuüksi rootsi asustusala adramaade arvestus nõudis kuudepikkust pidevat tööd. Tänapäeva uurijal, kes võib samade materjalidega tutvuda mugavais uurimissaalides ja dokumente hõlpsasti kopeerida, on põhjust Russwurmi haaret ja tulemusi vaid imetleda. Russwurmi poeg Johannes mäletas isa uurimisreise Stockholm, Kopenhaagenisse ja Saksa arhiividesse, aga seda küll hili-semast, aadligenealooiaga tegelemise ajast. Samas mainib ta isa head vanade keelte oskust.¹² Etnograafilise, folkloorse ja keelematerjali kogus Russwurm pea tervenisti ise välitöödel, aga talle saatsid teateid ka muud abilised, teiste seas mõisaprouad Knorring ja Ungern-Sternberg ning pastoriproua Carlblom. Veel 1930. aastatel olevat vanemad Haapsalu elanikud teadnud jutustada, kuidas Russwurm suvel „viitnud kõik oma priiaja maal rahvalaulude jahil”.¹³

Russwurm oli 1842. aastal kokku kutsutud Eestimaa Kirjanduse Ühingu (*Estländische literärische Gesellschaft*)

⁹ Tsitaat: *Das Inland* 1862, nr 22, vg 351.

¹⁰ C. Russwurm, *Aberglauben, Märchen und Sagen in den russischen Ostseeprovinzen*. – *Hausblätter* 1861, (Bd. 3. Stuttgart: Krabbe), lk 63–67, 119–125, 209–212, 295–302.

¹¹ *The Swedes of Esthonia*. – *The Athenaeum. Journal of Literature, Science, and the Fine Arts* 1860, nr 1719, lk 448.

¹² J. Russwurm, *Aus dem Leben meines Vaters und meiner Vorfahren*, lk 51.

¹³ E. Laugaste, *Carl Friedrich Wilhelm Russwurm*. – Haapsalu läbi aegade ja inimeste, lk 99.

asutajaliige. Ühingu kaudu laienes kiiresti tema teaduslik võrgustik, kuhu juba kuulusid Haapsalust pärit Wiedemann ja samas kooliinspektorina tegutsenud Neus, keda Russwurm nimetas oma sõpradeks. „Eibofolke” käsikirja koostamisel ja toimetamisel palus ta abi parimatelt asjatundjatelt, nagu akadeemikud Gregor Helmersen, Eduard Eichwald, Ernst Kunik, Andreas Johan Sjögren ja Franz Anton Schiefner, lisaks Carl Eduard Napiersky, Eduard Pabst, Herman Kellgren, August Sohlman, Adolf Ivar Arwidsson jt, aga mainimata ei või jätta ka Ernst Hermann Schlichtingit, kes valmistas raamatu lisas ilmunud litograafiatehnikas illustratsioonid. Torkel Jansson võrdleb Russwurmi Rasmus Christian Raski ja Elias Lönnrotiga ning küsib ilmselt õigustatult, kas meil temast vähemalt tol ajal suuremat nordisti ongi üldse olnud (lk 17, 21). „Eibofolke” püsiväärtuse kinnituseks võib lisada asjaolu, et raamat taasavaldati 1969. aastal faksiimilena Saksamaal; teose on digitaalselt kättesaadavaks teinud Oxfordi ülikooli raamatukogu ning „Eibofolke” illustratsioonidega lisa leidub ka Baieri Riigiraamatukogu digiraamatukogus (MDZ).¹⁴

Kuigi Russwurm ei olnud päris esimene, pani ta oma laiahaardelise ja mitmekülge – tänapäeva kõnepruugis interdistsiplinaarse – teosega aluse eestirootslaste uurimise traditsioonile. Asustusajaloo vallas on tema alustatud jätkanud Paul Johansen, ajaloolastest Jakob Koit, Arnold Soom, Evald Blumfeldt, Torkel Jansson jt, etnoloogidest Per Söderbäck, Gustav Ränk, Piret Öunapuu, Juta Holst, keeleteadlastest Axel Olof Freudenthal, Herman Albert Vendell, Paul Ariste, Per Wieselgren,

¹⁴ Bodleian Libraries, University of Oxford, <http://dbooks.bodleian.ox.ac.uk/books/PDFs/600077537.pdf> (29. II 2016); Münchener Digitalisierungszentrum, <http://reader.digitalisierungs-zentrum.de/resolve/display/bsb10452457.html> (29. II 2016).

Evi Juhkam, kultuurigeograafia vallas Göran Hoppe oma õpilastega ja paljud teised.¹⁵ Rootsisis on eestirootslaste kultuuriselti *Svenska Odlingens Vänner* väljaandel ilmunud neljaköiteline koguteos „En bok om Estlands svenskar”, mille on toimetanud Edvin Lagman, Viktor Aman ja Elmar Nyman.¹⁶

Nüüd on meie ees „Eibofolke” tõlge eesti keelde. Kui ka Russwurm ise oli pessimistlik rootslaste kestmajäämise suhtes Eestimaa randadel, aitas tema teos eestirootslusel püsida – ja nüüd tegi ta seda jälle... „Eibofolke” tõlge on osa rootsi renessansist Eestis, milles on kaasa löönud paljud entusiastid, keda on viimaste aastakümnete jooksul kokku toonud Rannarootsi Muuseum (*Aibolands Museum*) ja teised ühised ettevõtmised, võiks öelda, et see on mälestusmärk Russwurmile.¹⁷ Eestirootsi Akadeemia algatusel ja kirjastamisel ilmunud teose tõlkis Ivar Rüütli, kelle töö selle mitmepalgelise ja keeruka tekstiga väärib kõrget tunnustust. Ja nagu omal ajal tegi Russwurm, kutsuti ka nüüd tõlget lihvima ja kommenteerima parimad asjatundjad: Peeter Päll, Marja Kallasmaa, Enn Tarvel, Vello Mäss, Andres Tarand, Piret Öunapuu, Helgi Põllo, Juta Holst, Ilmar Rootsi, Tiit Randla, Viive Rosenberg, Evi Juhkam, Marju Kõivupuu jt, kelle nõuanded ja joonealused täiendused annavad raamatule suure lisaväärtuse.

Loodetavasti innustab tõlke ilmumine edasisi uuringuid Russwurmi teemadel, sest kõhkluseta võib öelda, et ka „Eibofolke” pole allikana veel kaugeltki ammendatud, rääkimata allikatest Russwurmi kohta. Russwurmi 200. sünniaastapäeva 2012. aastal tähistati

¹⁵ Vt S. Appelgren, *Estlands svenskar och svenskygd. Bibliografi*. Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1997.

¹⁶ *En bok om Estlands svenskar*. Bd. [1]–4. Stockholm: Kulturföreningen Svenska Odlingens Vänner, 1961–1992.

¹⁷ Russwurm maeti Kopli kalmistule, mis on tänaseks kadunud.

Haapsalus kultuuriloolise jalutuskäigu ja suure tordiga, oli ta ju lisaks kõigele ka mees, kes pani esimesena kirja Valge Daami legendi. Omal ajal, nagu meenutab Russwurmi poeg, oli tema isa sünnipäev kogu linna pidu, kord lugenud poiss kokku 26 suurt torti, mille isa sõbrad ja õpilased olid kingiks toonud.¹⁸

¹⁸ J. Russwurm, Aus dem Leben meines Vaters und meiner Vorfahren, lk 4.

Selle õpetlase, õpetaja, arhivaari ja rahvamehe kohta tahaks kunagi lugeda teaduslikku monograafiat.

AIVAR PÕLDVEE